

М. Д. Кучеренко
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**«СЕКТАНТСТВО СІЛЬСЬКЕ» ТА «СЕКТАНТСТВО МІСЬКЕ» В РАДЯНСЬКІЙ
ПРОПАГАНДІ 1920–1930-Х РОКІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ
«АНТИРЕЛИГІОЗНИК»)**

Статтю присвячено уявленню радянських пропагандистів 1920–1930-х років про соціальні процеси в сектантстві (за матеріалами журналу «Антирелигиозник»). Проаналізовано, як імперський досвід вплинув на те, як радянські пропагандисти розглядали характеристику соціального складу сектантства. Виявлено, що на початку дослідженого періоду в журналі «Антирелигиозник» сектантство описували переважно як сільську масу, проте поступово акценти змінили й радянська пропаганда почала більшу увагу звертати на поширення сект у містах; встановлено причини цієї трансформації.

Ключові слова: сектантство, радянські пропагандисти, соціальні процеси, «свій-чужий», журнал «Антирелигиозник».

Статья посвящена представлению советских пропагандистов 1920–1930-х годов о социальных процессах в сектантстве (по материалам журнала «Антирелигиозник»). Проанализировано, как имперский опыт повлиял на рассмотрение советскими пропагандистами характеристики социальных слоев сектантства. Показано, что в начале исследуемого периода в журнале «Антирелигиозник» сектантство описывается преимущественно как крестьянская масса, но постепенно акценты меняются и советская пропаганда начинает всё больше внимания обращать на распространение сект в городах; выявлены причины этой трансформации.

Ключевые слова: сектантство, советские пропагандисты, социальные процессы, «свой-чужой», журнал «Антирелигиозник».

The article is devoted to the image of the social processes in sectarianism among the Soviet propagandists of the 1920-1930s (based on the materials of the journal «Антирелигиозник»). It is analyzed how imperial experience influenced the Soviet propagandists contemplation of the social characteristics of sectarianism. It was discovered that in the beginning of the period under review, sectarianism is described, mainly as a rural mass. Gradually the accents are changed, and Soviet propaganda begins to pay more attention to the spread of sects in cities. The causes of such transformation are revealed.

Key words: sectarianism, Soviet propagandists, social processes, «self-stranger», journal «Антирелигиозник».

Сектантство – це сільське чи міське явище? Це запитання нерідко опосередковано ставили радянські пропагандисти, пишучи статті до антирелігійних журналів. Винятком не став і журнал «Антирелигиозник» (1926–1941) як науково-методичне видання «Союзу воєвничих безбожників», друковане в Москві.

Перед авторами журналу стояла низка завдань, серед яких потрібно було відповісти на запитання: «Що розуміти як сектантство?», «Як цю групу населення пристосувати до радянської дійсності?» [23, с. 6; 27, с. 8].

Крім того, радянські автори мали зрозуміти й релігійну специфіку сектантства, тобто чим різняться сектанти від інших релігійних груп. Ф. Путинцев, один із членів редколегії

журналу, писав: «Слово «сектантство» в данном случае понимается так же, как слово «православие», как известная идеология, насаждаемая в корыстных целях. С сектантами-кулаками советская власть борется так же, как с кулаками-православными, кулаками-мусульманами» [21, с. 79]. Тобто радянські пропагандисти намагалися всі релігії показати через класову боротьбу, нівелюючи такий спосіб їхні відмінності.

Оскільки самі радянські пропагандисти не були окремою ізольованою групою, а належали до суспільства, виникає запитання: «Як вони впорядковували свої уявлення про сектантів, коли писали тексти?». Це запитання – одне з ключових у нашому дослідженні. Може, будуючи «нову дійсність», радянські пропагандисти спиралися на традиції, наявні щодо сектантів у Російській імперії. Самодержавство ставилося до сектантів вороже, тому їхній образ був негативний не тільки для влади й церкви, але й частини суспільства. Проте, крім місіонерського, був і революційно-демократичний дискурс, у якому до сектантів ставилися позитивно.

О. Еткінд стверджує, що секти в Російській імперії були «структуроутворювальне Інше» [25], тому потрібно поставити запитання, чи перенесено це сприйняття на радянську дійсність. Водночас треба з'ясувати, що розуміти як «Інше». Це й намагалися частково встановити пропагандисти не тільки «згори», але й «на місцях».

Варто зважати, що авторський склад журналу був неоднорідний. Очолювали редакційну колегію журналу відомі борці з релігією, як-от О. Ярославський, О. Лукачевський, Ф. Путинцев, Ф. Олещук, Н. Завадська, О. Рабинович, П. Федосєєв, С. Муравйов, І. Серяков та К. Степанов. Усі інші – це члени «Союзу воєвничих безбожників», які надсилали свої доповіді та тексти до журналу, наприклад, Д. Вишня, Я. Щур, М. Інцеров, І. Кривелєв та ін. [1-16].

1926 року в журналі «Антирелигиозник», головним редактором якого був О. Ярославський, висунули твердження про те, що сектанти – це передусім селянська маса, тому «совещание было единодушно в том, что антирелигиозная пропаганда должна быть рассчитана на массу» [27, с. 5]. Варто зазначити, що думка про те, що сектанти – це селяни, народ, маса, була запропонована ще в Російській імперії. Наприклад, В. Бонч-Бруєвич 1910 року називав сектантство «вековой тайной народной жизни», вважаючи, що завдяки сектантам можна розпочати пропаганду в селах: «В этом и ключ к аграрной политике партии: путь социал-демократов в деревню лежит через давно существующие там прекрасные сектантские организации» [26, с. 634-635].

Отже, орієнтуючи свою пропаганду на маси, автори журналу «Антирелигиозник» апелювали до опозиції «свій-чужий», показуючи, що багато людей, зосереджених у сектантстві, насправді «свої люди». Селянство в цьому контексті радянські автори розуміли як бідняків та середняків. Це підтверджує й контент-аналіз журналу «Антирелигиозник», який ми зробили за допомогою програми MAXQDA-10. За ним 1926 року найчастіше разом зі словом «сектантство» використовували слова «бідняк» та «середняк» [1; Таблиця 1].

Code System	пролетариат	рабочие	крестьянство	масса	бедняк	средняк	сектантство
пролетариат		12	3	9	3	2	5
рабочие	12		2	4	1	3	7
крестьянство	3	2		4	3		2
масса	9	4	4		3	1	2
бедняк	3	1	3	3		4	8
средняк	2	3		1	4		8
сектантство	5	7	2	2	8	8	

Таблиця 1. [Створено на основі журналу «Антирелигиозник». – 1926. – № 9, 11, 12].

Водночас згадок про те, що серед робітників у містах є сектанти, у номерах за 1926 рік майже немає [1]. Може, це пов'язано з тим, що пролетаріат сприймали виключно як передовий прошарок суспільства, з якого потрібно брати приклад усім іншим верствам.

Уже 1928 року в журналі «Антирелигиозник» стає більше інформації про те, що й у робітничих містечках є сектанти. Однак потрібно було пояснити, чому вони з'явилися там. Розв'язуючи це завдання, на сторінках журналу стверджували, що сектанти активізувалися, а отже, хочуть проникнути в робітниче середовище в містах та містечках [18, с. 46-47].

Щороку, а особливо 1931 року, усе більше приділяли уваги сектантству серед робітничого населення й менше – серед сільського [6; Таблица 2].

Code System	сектантство	село	город	пролетариат	рабочие	крестьянство	бедняк	средняк
сектантство		8	20	15	6		8	10
село	8		10	1	1	1		
город	20	10		6	9	2	4	2
пролетариат	15	1	6		6	1	4	1
рабочие	6	1	9	6		5		
крестьянство		1	2	1	5			
бедняк	8		4	4				15
средняк	10		2	1			15	

Таблиця 2. [Створено на основі журналу «Антирелигиозник». – 1931. – № 1, 7, 11].

Тепер у своїх статтях про секти радянські пропагандисти не просто описували намагання сектантів потрапити до робітників, але й показували, що сектанти стають робітниками: *«Сектанты ухитряются под видом рабочих проникать на новостройки гигантов индустрии, развивают там усиленную религиозную обработку наиболее отсталых слоев рабочих»* [19, с. 24].

Власне радянські пропагандисти показували, що сектанти – це і селяни, і робітники, тобто представники і сіл, і міст. Проте водночас автори використовували словосполучення «наиболее отсталые» щодо робітників, що зазнали впливу сектантської пропаганди. Може, так пропагандисти виправдовувалися, чому у пролетаріаті як опорі більшовицької влади є сектанти. Цікаво, що словосполучення «наиболее отсталые» можна асоціювати з тими, хто не встигає за часом, а отже, поняття «сектантство» радянські пропагандисти використовували як синонім минулого. На це вказує й М. Шахнович, зазначаючи, що в радянській пропаганді від самого початку минуле протистояло майбутньому, у якому «капіталізм був пов'язаний з релігією, тобто з минулим, а атеїзм – зі спрямованим у майбутнє соціалізмом» [24].

Тобто «найменш» відсталі вже живуть у «радянських реаліях», а «найбільш» відсталі – ще під впливом сектантства. Хто, крім «найбільш» відсталих, залишався в сектах? На думку головного ідеолога з питань сектантства Ф. Путинцева, це колишні куркулі, дворяни, торговці й жандарми [20, с. 10]. Про це писав і В. Бонч-Бруєвич, який теж вважав, що в радянський час у сектантстві залишаються лише колишні *«господствующие классы, кроме тех случайных элементов из народной среды, которые в силу различных причин, запутались в этих религиозных организациях»* [17, с. 283-284].

Отже, ми бачимо, що як головні ідеологи, так і місцеві пропагандисти не зовсім розуміли, до якого соціального прошарку належало сектантство, але водночас свідомо змінювали характеристику сектантства залежно від того, які завдання ставили перед ними. Сектантом міг бути і куркуль, і непман, і колишній білогвардієць, жандарм, поміщик, шахтовласник та ін.

Інакше кажучи, місцевий пропагандист був людиною, не обов'язково високоосвіченою, яка не зовсім розумілася на соціальних процесах, що відбувалися в сектантстві, але з другого боку, він був складник структури СВБ і виконував завдання «згори».

В уявленні радянських авторів сектантство поєднувало в собі і «свої», і «чужі» риси. З одного боку, серед сектантів були селяни й робітники, на яких спиралася більшовицька влада, а з другого боку, серед них були вороги, так звані керівники сект – торговці, куркулі,

непмани, колишні поміщики, з якими радянська влада боролася. «Свої» риси зазвичай були ідеалізовані. Навіть якщо радянські пропагандисти й визнавали, що серед селян і робітників є сектанти, це було умовно, бо в текстах можна натрапити на такі словосполучення «под видом рабочих», «под видом колхозников» [22, с. 231]. Тобто «ідеальний» робітник та селянин не можуть бути сектантами, як і самі більшовики, бо якщо це визнати, то ідею всеохопного атеїзму можна було відхилити.

Отже, підсумовуючи, можемо сказати, що в уявленні радянських пропагандистів сектантство було як сільське, так і міське явище, але залежно від завдань характеристику сектантів змінювали. Сектант міг бути і робітником, і селянином, а також представником інших соціальних верств, як-от поміщиком, куркулем, непманом, білогвардійцем та ін. Проте водночас радянські автори не зовсім чітко уявляли соціальні процеси, які відбувалися в сектантстві.

Література

1. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников / Издательство «Безбожник». – 1926. – № 1–12.
2. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1927. – № 1–12.
3. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1928. – № 5–12.
4. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1929. – № 1, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 12.
5. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1930. – № 1, 3, 4, 5, 11.
6. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников / ОГИЗ «Московский рабочий». – 1931. – № 1, 3, 5, 7, 11.
7. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1932. – № 1, 3, 5, 6, 7, 8, 13, 23, 24.
8. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1933. – № 1, 2, 3, 5, 6.
9. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1934. – № 1, 3, 4, 5.
10. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1935. – № 1, 5, 6.
11. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1936. – № 2, 3, 6.
12. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1937. – № 1, 2, 11.
13. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1938. – № 1, 6, 7.
14. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1939. – № 7, 10, 11.
15. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1940. – № 1, 4, 5, 6
16. «Антирелигиозник». Ежемесячный научно-методический журнал органа исполбюро Центрального Совета Союза воинствующих безбожников. – 1941. – № 1, 2, 6.

17. Бонч-Бруевич В. Д. Избранные атеистические произведения. – М.: «Мысль», 1973. – 343 с.
18. Вишня Д., Щур Я. У текстильщиков // Антирелигиозник. – 1928. – №10. – С. 46-54.
19. Инцеров Н. Безбожники за технику // Антирелигиозник. – 1931. – № 5. – С. 23-24.
20. Путинцев Ф. М. Ленин и сектанты // Антирелигиозник. – 1934. – № 3. – С. 10-15.
21. Путинцев Ф. М. Ответ тов. Галактионову // Антирелигиозник. – 1930. – № 1. – С. 71-85.
22. Путинцев Ф. М. Политическая роль и тактика сект. – М., 1935. – 479 с.
23. Редакция. Наши задачи // Антирелигиозник. – 1926. – № 1. – С. 3-7.
24. Шахнович М. М. Холодная война и идеологическая борьба на «религиозном фронте»: о некоторых моделях советской пропаганды [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/32650389/Холодная_война_и_идеологическая_борьба_на_религиозном_фронте_о_некоторых_моделях_советской_пропаганды *The Cold War and the Ideological Struggle on the Religious Front Some Patterns of Soviet Propaganda*.
25. Эткинд А. М. Русские секты все еще кажутся «obscure» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/s-2/Sects.html>.
26. Эткинд А. Хлыст. Секты, литература и революция / А. Эткинд. – Москва, 1998. – 688 с.
27. Ярославский Е. Итоги совещания антирелигиозников при Агитропе ЦК ВКП(б) // Антирелигиозник. – 1926. – № 5. – С. 3-11.